

Hatos Pál, Mitrovits Miklós, Bedők Péter, Baki Attila, Szeghy-Gayer Veronika, Zahorán Csaba, Lukács B. György, Balogh Róbert

NKE Közép-Európa Kutatóintézet

Hetvenöt éve ért véget a második világháború

Emlékezetpolitikai körkép Közép-Európából

Nyugat-Európában 2020. május 8-án, a Szovjetunió legtöbb utódállamában május 9-én ünneplik a második világháború végét. Európában legyőzték a náci Németországot, felszabadították a koncentrációs táborokat, és a győztesek egy új világrendet hoztak létre. Hetvenöt év telt el, de Kelet- és Közép-Európában még ma sem egyöntetű az események megítélése. Ennek oka, hogy a régió szinte azonnal szovjet uralom alá került. Lehet-e ünnepelni a felszabadulást, ha az azonnal egy újabb megszállásba torkollott? Másfelől, a régióban nem mindenki érezte magát vesztesnek, tegyük hozzá joggal, ám a győzelem katarziszt a társadalmak nem élhették át. Végül pedig tekintsünk egy kicsit ki szűkebb régióinkból, és nézzük meg, hogyan emlékeznek a háborúra Indiában. Az NKE EJKK Közép-Európa Kutatóintézet munkatársai és ösztöndíjasai körképe a háború befejezésének 75. évfordulóján.

A Győzelem napja – Európa történelem és mítosz között

1945 májusában, Európában a totális háború véget ért. A tájkép csata után leírhatatlan volt. Tízmilliók haltak meg – Európa annyi halottal fizetett a háború démonainak, mint amennyi az első világháború győztes hatalmának, Franciaországnak a teljes lakossága volt a háború kitörésekor. Tízmilliók lettek földönfutóvá, s megközelítőleg tízmillió

embert deportáltak a háború alatt és a háború után évszázados lakóhelyükről. 1939 és 1945 között országonként különböző mértékben ugyan, de az elszabadult erőszak a mindennapok részévé lett. A történelemkönyvekben megszokott frontok helyett a megszállt Európában a háború káosza uralkodott: még mindig mítoszok fedik el, hogy a második világháború igazából mindenki háborúja lett mindenki ellen. Hiába érkezett meg a béke, véres volt a szárnya és véres volt a csizmája. Auschwitz történeti előzmények nélküli elképzelhetetlen poklát Sztálin hadserege számolta fel, mely maga is rabolva és nők százezerein erőszakot téve vonult be Európa középső és keleti felének országaiba. 1945 mégis megszabadulás volt, de nem volt felszabadulás, és nem volt az igazság felülkerekedése az igazságtalanságon.

1945 májusa éles határkövet jelent az európai történelemben, új demokratikus kezdet törékeny és gyorsan elillant ígérését. Még Magyarországon is – ha nem így lett volna, Bibó István esszéinek nem lenne semmilyen politikai érvénye. Pedig van. A „győzelem napja” Párizstól Moszkváig, Prágán át Bécsig és Belgrádig java részben mégis inkább fedőtörténet, melynek sietősen összecementezett antifasiszta emléktáblái alól máig elhazudott kollaborációk történetei buknak ki. De Gaulle „örök Franciaországa” nem teszi semmissé a Vichy-szindrómát, azt, hogy Franciaországban legalább annyian fogtak fegyvert a németek mellett, mint a németek ellen, hogy az 1981-es történelmi szocialista győzelem hőse, François Mitterand – 1940-ben még Pétain és Laval munkatársa volt. Olaszországban Mussolini közszemlére tett holttestének sokkoló képei és a Bella Ciao partizánindulójának az 1947-es prágai világifjúsági találkozón debütáló big hitje sikeresen takarta el az 1943–1945 közötti olasz polgárháborút – a németektől megszállt olasz Észak a háború utolsó időszakában is legalább annyira őrizte fasiszta múltját, mint kereszténydemokrata és kommunista jövőjét. Németországban évtizedekig tartott az egymást igazoló hallgatás, s az önvizsgálók is súlyos terheket hordoztak: a baloldal Nobel-díjas irodalmi vezére, Günther Grass csak röviddel halála előtt fedte fel saját ifjúsága náci történetét. Hollandiában is sokáig kellett várni arra, hogy kiderüljön, a toleráns hollandok is feljelentették zsidó szomszédáikat – különben nem ily tragikusan végződött volna Anna Frank naplója. Az Anschluss áldozataként beállított Ausztria új, fess és gemütlich politikusnemzedékének megannyi tagja, Kurt Waldheimmel kezdve, 1945–1955 között felfedezte és kialakította országa új, „semleges” és „osztrák” identitását, de csak azután, hogy diszkréten levetette, és szépen összehajtva a szekrény

mélyére tette korábban büszkén viselt SS-egyenruháját.

A második világháború végének történetét a filmipar és a történelmi propaganda katarzisként igyekezett eladni. Inkább Pilinszky soraiban rejlik a történelmi kutatást vezérlő esendő igazság: „a négykézlábra ereszkedett éhség, [...] föllázadt, és megadta magát.”

Hatos Pál

A Reichstag épülete 1945 nyarán (Forrás: wikipédia)

Győztesből vesztes – a háború vége lengyel szemmel

Lengyelországban viszonylag egyszerű a kérdés. A náci megszállókat 1944 folyamán a szovjetek ugyan kiszorították az ország területéről, de a szabadság legkisebb esélyét

sem adták meg az általuk elfoglalt terület lengyel, ukrán, belarusz lakosainak.

A történet a háború kirobbanásáig nyúlik vissza. A Szovjetunió már 1939. szeptember 17. és 28. között megszállta a Lengyel Köztársaság keleti felét. Az ott élő lengyelek, zsidók, ukránok és belaruszok szovjet állampolgárokká váltak, a lengyelek közül pedig mintegy hétszázezer-egymillió embert politikai okokból deportálták a birodalom belsejébe. A németek 1941 júniusában megindították a Szovjetunió elleni hadjáratukat, így ezen országrészek német felvonulási területté váltak. A második szovjet megszállás 1944 januárjától indult meg, ekkor azonban a Vörös Hadsereg nem állt meg a Molotov–Ribbentrop-paktumban meghatározott határnál, hanem az egész 1939 előtti Lengyelországot megszállta. Ezzel együtt a szovjetek létrehoztak egy kollaboráns kormányt, egy Moszkvának alárendelt politikai rendőrséget, majd megkezdték a háborút végigharcoló Honi Hadsereg vezetőinek letartóztatását, akiket majd 1946-ban a „tizenhatok perében” ítélték el. Demokratikus parlamenti választásokat nem tartottak, a kommunisták 1948-ra szovjet segítséggel a társadalom ellenében megszilárdították a hatalmukat.

A németek kiszorítását akkor lehetne felszabadításnak nevezni, ha az nem egy másik totalitáriánus birodalom hadserege és politikai rendőrsége révén történt volna meg, és ha az a felszabadítás céljával történt volna.

Auschwitz – a felszabadulás jelképe. Valóban, a szovjetek, miután felszabadították a világ leghírhedtebb haláltáborát, hozták a kamerákat, és felvételeket készítettek, hogy megmutassák a világnak a nácik rémtetteit, és ünnepeltessék magukat a világ előtt mint felszabadítókat. A szovjetek által felszabadított többi táborat azonban hallgatás övezte.

Lengyelországban a szovjet mintájú „Győzelem Napja 1945 és 1950 között pirosbetűs ünnep volt, azt követően csupán emléknep. 2015-ben a háború befejezésének 70. évfordulójához közeledve – nyugat-európai mintára – a „Győzelem Napját” áttették május 8-ára. A rendszerváltás óta Lengyelországban érhető módon eltávolították a szovjet hadsereget megjelenítő köztéri emlékműveket, viszont a lengyel területen elesett szovjet katonák sírjait állami védelemben részesítik.

Ugyanakkor május 8. mellett Lengyelország több ünnepet vagy emléknapot szentel a második világháborúnak. Március 1-jén a „Kiátkozott katonák”, március 24-én a „Né-

met megszállás alatt zsidókat mentő lengyelek”, április 13-án a „Katyni áldozatok”, június 14-én a „Náci koncentrációs táborok áldozatainak”, július 12-én a „Lengyel falu harcának és mártíromságának”, augusztus 1-jén a „Varsói felkelés”, valamint szeptember 17-én a „Szovjet agresszió áldozatainak” emléknapja van. Egyik sem „pirosbetűs” ünnep.

Mitrovits Miklós

Az auschwitzi tábor bejárata (Forrás: wikipédia)

A háború a szovjetizálással kezdődött – a balti államok emlékezete

A balti államok Hitler és Sztálin felosztása alá estek az 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum által. Ennek következtében a három, Balti-tenger menti állam hamar megtapasztalta a Szovjetunió közvetlen nyomásgyakorlási módszereit (kezdetben csak függetlenségük korlátozását a térségben tartózkodó szovjet egységek által, majd 1940 nyarán a tényleges megszállást is). Miközben a náci Németország befe-

jezte Nyugat-Európa és Franciaország lerohanását, elkezdődött Észtország, Lettország és Litvánia szovjetizálása. Habár a balti országok Szovjetunióba való bekebelezését a nyugati nagyhatalmak nem ismerték el, a német megszállás rövid intervallumát követően a moszkvai vezetés számára nem volt kérdés, hogy a balti államok a kommunista Szovjetunió részét fogják képezni.

Az újra betörő Vörös Hadsereg megjelenésekor a Baltikumban széleskörű ellenállás bontakozott ki, hiszen az itteniek már előre tudták, hogy a szovjetek győzelme esetén a két világháború között nagy nehézségek árán kiharcolt államiságukat elvesztik, és (tag)köztársaságaikat Moszkvából fogják irányítani. A térség szovjetizálása, a parasztgazdaságok tönkretétele és az észt–lett evangélikus és a litván katolikus egyházat ért támadások ugyancsak növelték az ellenérzéseket a szovjetekkel szemben. Egészen az 1950-es évek közepéig maradtak fenn rejtőzködő fegyveres ellenálló csoportok („erdei testvérek”). Az egyenlőtlen harc kimenetele azonban nem lehetett kétséges. A szovjetek elől végül 31 ezer észt, 110 ezer lett és 72 ezer litván menekült nyugatra. A helyiek megtörése érdekében a második világháborút követően is folytatódott a lakosság deportálása, csak 1948 és 1952 között 60 ezer litvánt deportáltak Szibériába.

Az Észt, Lett és Litván SZSZK-ban, akárcsak más szovjet tanácsköztársaságokban, május 9-ét mint a felszabadítás napját ünnepelték. Hiába nem ismerte el a balti országok emigráns vezetői mellett az USA sem a három ország szovjet bekebelezését, évtizedeken keresztül úgy tűnt, hogy nem lehetséges a balti államok kiválása. Az államiságukat elvesztett balti országok függetlenségük kivívásakor jogilag is a két világháború közötti helyzethez nyúltak vissza. Az 1980-as években induló függetlenedési mozgalmak időszakában fontos mérföldkőnek számított a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötésének 50. évfordulóján a 675 kilométer hosszú balti élőlánc.

A balti társadalmak ugyanakkor komoly változásokon mentek keresztül: Észtországban és Lettországban a szovjet időszak folyamán az észtek és a lettek majdhogynem kisebbségbe kerültek saját tagköztársaságukban. Így a függetlenség visszanyerése után súlyos kihívások elé állította a két országot az ott élő jelentős orosz kisebbség – meg kellett oldani az oroszok állampolgárságának kérdését és társadalmi integrációját egyaránt. Litvániát nem az orosz kisebbség, hanem az elvándorlás érintette érzékenyen: a gazdasági nehézségek miatt itt volt az egyik legnagyobb európai kivándorlási arány.

HETVENÖT ÉVE...

1991 után mindhárom országban eltörölték május 9-ét mint kötelező állami ünnepet. 1992-ben nyílt meg a Népirtás Áldozatainak Múzeuma, jelenlegi nevén Megszállók és Szabadságharcosok Múzeuma a volt vilniusi KGB-székházban. Egy évvel később Rigában nyitotta meg kapuit Lettország Megszállási Múzeuma, végül pedig 2003-ban Tallinnban is megnyílt a Megszállások és Szabadság Múzeuma. Megfigyelhető tehát, hogy a balti államokban mind a mai napig kiemelt szerepet tölt be a történeti emlékezetben az 51 évig tartó megszállás öröksége. Azonban május 9. mindmáig megosztó évforduló: az észak- és lettországi helyi orosz közösségek ugyanis megünneplik (és például az 1985-ben emelt rigai győzelmi emlékmű szimbolikus tere lett az itteni orosz közösség politikai aktivitásának is), míg a három balti nép többsége az emléknapot a szovjet megszállás időszakával azonosítja.

Bedők Péter

A második világháború áldozatainak emlékhelye, Tartu (Forrás: wikipédia)

A fasizmus feletti győzelem szlovák emlékezete

A Szlovák emlékezetpolitika eltér mind a lengyeltől, mint a balti államokétól. Az előbbiekkal ellentétben Szlovákiában május 8-án állami ünnep keretében emlékeznek a „fasizmus feletti győzelemre”. Mégpedig annak ellenére, hogy Jozef Tiso Szlovákiája 1939. szeptember 1-jén a náci Németországgal együtt megtámadta Lengyelországot, így aktívan részt vállalt a háború kiobbantásában.

A hivatalos megemlékezések során természetesen nem a háború kezdete, hanem az 1944. augusztus 29-én kitört Szlovák Nemzeti Felkelés története elevenedik meg, amelyben mintegy 130 ezer szlovák nemzetiségű, valamint 8 400 külföldi vett részt. Ezenkívül komoly harcok folytak a németek ellen Szlovákia keleti felében is. Sőt, 50 000 szlovák katona az amerikai hadsereg katonájaként is kivette a részét a nácizmus elleni küzdelemből, de szlovákok a Cseh Protektorátus területén zajló ellenállási mozgalomban is jelen voltak. Közéjük tartozott Jozef Gabčík, a [Reinhard Heydrich](#) elleni merényletet végrehajtó csoport szlovák tagja, aki 2018-ban a „Legnagyobb Szlovák” című, sikeres tévéműsor 10 legfontosabb szlovák személyisége közé is bekerült.

A Szlovák Nemzeti Felkelés, valamint a németekkel szembeni ellenállás hősei és áldozatai mára szerves részét képezik a szlovákok „nemzeti történelmének”, ezzel azonosul a szlovák politikai és értelmiségi elit nagy része, és Szlovákia-szerte szinte mindenhol megtaláljuk az ellenállás monumentális szoborcsoportjait vagy kisebb emléktábláit.

A szlovák társadalmon belül azonban bőven akadnak olyanok, akik szemben állnak a hivatalos emlékezettel, és a „másik oldal”, a Jozef Tiso vezette második világháborús szlovák állam történelmi szerepét értékelik pozitívan. Idetartozik a Marian Kotleba vezette Mi Szlovákiánk Néppárt (ĽSNS), amely 17 taggal a szlovák parlamentben is képviselteti magát. De az ellenemlékezeten túl a felejtés példáival is találkozunk. Nem kis problémát jelent az, hogy a második világháború idején a mai Szlovákia területének mintegy 12 000 km²-es déli sávja az akkori Magyarországhoz tartozott, így a hivatalos szlovák emlékezetpolitika egy szinte sosemvolt múltat kényszerít rá a helyi társadalmakra, miközben a dél-szlovákiai regionális múlt a feledés homályába merül. Jó példa erre egyrészt a fent említett Jozef Gabčík esete, akiről 1948-ban a dunaszerdahelyi já-

rásban fekvő Bős nevű falu mai szlovák nevét kapta (Gabčíkovo). 2016-ban pedig egy olyan Holokauszt-emlékművet avattak a losonci zsinagógában, amely csupán 70 ezer emlékkövet tartalmazott, vagyis csak a második világháborús szlovák állam területéről deportált zsidók számát jelenítette meg Losoncon, amely akkor Magyarország része volt. Alkotói és felavatói (például az akkor köztársasági elnök, Andrej Kiska is) ezáltal a Dél-Szlovákia területéről (kb. 30 000 fő), de még a Losoncra deportált zsidókról (kb. 1500 fő) is „megfeledeztek”.

Szeghy-Gayer Veronika

A Szlovák Nemzeti Felkelés emlékműve, Besztercebánya (Zahorán Csaba képe)

Felszabadulás vagy megszállás a cseh emlékezetben

Míg Európa hadszínterein 1945. május elejére megszűntek a világháború csatározásai, addig Prágában még javában folytak az utolsó európai harcok. Mi több, május 5-én a cseh ellenállási mozgalom németellenes felkelést robbantott ki, ami nem kevés véráldozattal járt, és a város teljes lerombolásának veszélyével fenyegetett. Hogy az utóbbira nem került sor, az többek között az antikommunista Orosz Felszabadító Hadsereg (ROA) katonáinak volt köszönhető. A várost azonban végül a Vörös Hadsereg marsallja, Ivan Sztjepanovics Konyev szabadította fel. A szovjet bevonulásra azért is kerülhetett sor, mert napokkal korábban a már Plzeňt is elérő amerikai szövetséges csapatok keleti irányú tovább haladását – és ezáltal a cseh főváros korábbi felszabadítását – a szovjet vezetés megtiltotta.

A cseh területeken még folytak a fegyveres harcok, és több százezer német katona volt jelen az országban, amikor április 5-én csehszlovák kormányprogramot hirdettek Kassán, lefektetve benne a háború utáni Csehszlovákia politikai jövőképét. Ez az „új” országot külpolitikailag függővé tette a Szovjetuniótól, valamint radikálisan átalakította a belpolitikai viszonyokat is, és a háborút közvetlenül követő időszakban az etnikai tisztogatást sem vetette meg. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a felszabadítva megszálló szovjet jelenlét a kormányprogram keretében megérkezett a még egészében fel sem szabadított országba. Ugyan létrejött a Nemzeti Frontba tömörülő pártok koalíciója, a kommunista párt befolyása jócskán megnőtt. Az 1946. május elején megtartott első szabad, háború utáni választások után pedig kulcsfontosságú pozíciókat foglaltak el a kormányban, ami 1948-ban a kommunista hatalomátvétellel zárult.

Közép-Európa finomhangolású 20. századi történelme – benne az aktuális politikai irányítói szemlélet és akarat – kiválóan ábrázolható az egyes itteni nemzetek szoborállítási vagy éppen szobordöntési szokásaival. Prágában ezt, hét és fél évtizeddel a második világháború után, a várost felszabadító Konyev marsall köztéri szobra körüli viták, majd a szobor eltávolítása érzékelteti a legkifejezőbben. Miként minden szoborállítás, úgy minden szobordöntés is üzenetet hordoz magában.

Ivan Konyev marsall nemrég elbontott szobra Prágában (Zahorán Csaba képe)

Hármas évforduló Romániában

1945. május 9-én, amikor a náci Németország képviselői a berlini szovjet főhadiszálláson is aláírták a kapitulációt, a román vezetők számára úgy tűnhetett, hogy országuknak ismét a jó oldalon sikerült befejeznie a háborút. A román csapatok ugyanis már több mint nyolc hónapja a szövetségesek táborát erősítették, a szovjet hadsereg mellett küzdve végig a Magyarorszáért és Csehszlovákiáért folyó harcokat. Ráadásul 1945 márciusában Mihály király – engedve a román kommunisták és a szovjetek nyomásának – kommunista dominanciájú kormányt nevezett ki Bukarestben, ami megnyitotta az utat a román közigazgatás Észak-Erdélybe való visszatérése előtt is. A román politikusoknak azonban csalódniuk kellett. A szövetségesek ugyanis legyőzött ellenségként

tekintettek Romániára, és úgy is kezelték az országot.

Pedig Bukarest egészen a versailles-i berendezkedés 1939-1940 fordulóján bekövetkezett összeomlásáig Nagy-Britannia és Franciaország stabil támasza volt a régióban. Ez azonban kevésnek bizonyult, mivel a két világháború közötti időszakban Besszarábia miatt végig rossz volt a szovjet–román viszony, 1941. június 22-én pedig Románia is csatlakozott Németország „antikommunista kereszties hadjáratához” a Szovjetunió ellen. A Romániát ekkor ténylegesen vezető Ion Antonescut kettős cél vezérelte: a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka alapján a szovjetek által 1940 nyarán megszállt Besszarábia (és Észak-Bukovina) felszabadítása és egy jobb pozíció elfoglalása a német „új rendben”. Románia ugyanis sohasem mondott le a második bécsi döntéssel Magyarországnak visszajuttatott Észak-Erdélyről, és akkor is ez lebegett a román politikusok szeme előtt, amikor a Kaukázusig nyomultak előre a román csapatok, majd amikor Sztálingrád után fordult a kocka, és már csak idő kérdése lett a német vereség.

A román elit ugyan nem tudta megismételni az 1918-as bravúrt – Besszarábia és Erdély egyidejű megszerzését –, és komoly veszteségeket volt kénytelen elkönyvelni, de a teljes katasztrófát sikerült elkerülnie. 1944. augusztus 23. után a Szovjetunió megszállta Romániát (csapatai 1958-ig állomásoztak a területén), hozzálátott az ország „szovjetizálásához”, és megtartotta az 1940-ben elcsatolt régiókat is, ugyanakkor Sztálin támogatta az Észak-Erdélyre irányuló román igényeket a másik veszteséssel, Magyarországgal szemben. Ez pedig némi kompenzációt jelentett Nagy-Románia maradéktalan visszaállításának elmaradása miatt (mivel Bulgária is megtarthatta Dél-Dobruzsát).

A mérleg tehát vegyes, ami a Győzelem Napja romániai felidézésében is tükröződik. 1989 előtt a legfontosabb román nemzeti ünnep az augusztus 23-i kiugrás („társadalmi és nemzeti, antifasiszta és antiimperialista forradalom”) napja volt, de május 9-én is megemlékeztek az antifasiszta erők győzelméről. Ceausecu alatt elsősorban a kommunisták szerepét és a román hadsereg 1944–1945 közötti – a háború lezárását meggyorsító – tevékenységét emelték ki. 1990 után azonban december elseje lett az új nemzeti ünnep, a második világháború időszakának és befejezésének értékelése pedig azonnal viták kereszttüzébe került. A fő témákat – a már korábban is gyakran instrumentálta észak-erdélyi magyar „rémuralom” mellett – a romániai holokauszt, Antonescu marsall szerepe és a rehabilitálására irányuló törekvések, valamint a szovjet megszállás

és berendezkedés alkotta. A szovjetekkel kapcsolatos sérelmi diskurzusnak különös aktualitást biztosított az 1991 után újra megnyílni látszó besszarábiai/moldovai kérdés is. Noha jelenleg a román politikusok – Oroszország és több más kelet-európai ország mellett – május 9-én emlékeznek meg a Győzelem Napjáról, ezt általában összekapcsolják az „Európa-nappal” (Robert Schuman 1950. május 9-i nyilatkozatának évfordulójával), valamint egy korábbi fontos eseménnyel, az Oszmán Birodalomtól való függetlenség 1877. május 9-i kimondásával.

Zahorán Csaba

Bukaresti felvonulás a Győzelem Napján (Forrás: rador.ro)

A győzelem árnyoldalai – emlékezet Jugoszlávia utódállamaiban

A második világháború és a közvetlenül azt követő leszámolások az egykori Jugoszlávia minden utódállamában megosztják a közvéleményt, Horvátországban és Szlovéniában pedig napjainkig a politikai élet két fő pólusának képviselői közötti viták egyik köz-

ponti témáját jelentik. A világháborúban aratott győzelem napja az utódállamok közül Szerbia mellett csak Bosznia-Hercegovinában állami ünnep, és szimbolikus, hogy míg utóbbi szerb entitásában munkaszüneti nap, a bosnyák és horvát többségű föderációban munkanap.

Május 9-én a szerbek felvonulásokat, látványos katonai parádékat rendeznek, gyakran orosz vendégekkel dicsőítve a második világháborús győzelmet, miközben az egykor Jugoszláviát alkotó többi nemzet képviselői visszafogottabban ünnepelnek, sok esetben összekapcsolva azt az európai integráció jelképévé vált Európa-napról való megemlékezéssel. Szlovéniában és Horvátországban antifasiszta szervezetek és a partizánharc még élő résztvevőinek megemlékezéseiről szól ez a nap. A résztvevők rendszeresen figyelmeztetnek a történelmi revizionizmus veszélyére. A győzelem napja közeledtével Horvátországban az utóbbi időszakban évről évre fellángolt az ezzel kapcsolatos vita, baloldali politikusok és értelmiségiek az eseményről való állami szintű megemlékezést hiányolják, hangsúlyozva, hogy Horvátország a győztesek oldalára kerülve tarthatta meg Dalmáciát és a Muraközt. A szlovén és a horvát jobboldal ugyanakkor a második világháború végén a jugoszláv partizáncsapatok elől menekülőkhöz ellen elkövetett háborús bűntetteket tematizálja. Több tízezer embert gyilkoltak meg bírósági ítélet nélkül, s a jugoszláv hatóságok nem csak a bűncselekmények helyszínén tettek meg mindent a nyomok eltüntetése érdekében, hanem később igyekeztek megsemmisíteni minden egyéb bizonyítékot is.

A tömeggyilkosság a szocialista Jugoszláviában tabutémának számított, arra először az 1960-as évek végétől szlovén értelmiségiek kezdtek utalásokat tenni, majd a nyolcvanas évek közepétől váltak a hazai közvélemény előtt is ismertté a kérdés egyes részletei. A történészek a rendszerváltást követően kezdték meg az események és a tömegsírok feltárását, számos témában azonban hiányzik a kutatók közötti konszenzus, sok részlet máig tisztázatlan maradt, az eseményeknek pedig nincs minden fél által elfogadott értékelése. A második világháború négyévnyi véres küzdelmei, a nácik helyi szövetségeseinek tömeggyilkosságai és a győzedelmeskedő partizánok által elkövetett bűntettek a XX. századi szlovén és horvát történelem legnagyobb traumáját jelentik. A partizán tömeggyilkosságok témája a második világháború lezárásáról való megemlékezés napjaiban még inkább a közvélemény fókuszába kerül. Rendszerint a horvát és a szlovén

Partizán emlékmű 1967-ből, Podgarić, Horvátország, Dušan Džamonja szobrász munkája. (Forrás: Wikipédia)

Barbarin rov (Huda jama) a második világháborút követő tömeggyilkosságok egyik helyszíne. (Forrás: Wikipédia)

közélet azon szereplői is hangot adnak véleményüknek, akik szerint a kérdés felelevenítése, a kommunisták vezette felszabadítási mozgalom jelentőségének megkérdőjelezése, önmagában is revizionizmus, illetve megszólalnak azok is, akik a nácikkal való kollaborációt relativizálják.

Lukács B. György

A második világháború és a hindu nacionalista emlékezetpolitikai törekvések Indiában

Ha egy mentálisan távoli terület – mint például India – második világháborús emlékezetére tekintünk, éles fénybe kerül a történeti kutatás és emlékezetpolitika közötti távolság. Ha a második világháborúra is alkalmazzuk a poszt-koloniális szemléletet, akkor a háború kezdőpontját 1937. július 7-re, Japán Kína elleni inváziójának napjára, végpontját pedig 1945. szeptember 9-re kell tennünk. A korabeli Brit India (akkor már csak a mai Pakisztán, India és Banglades, mivel az akkori Alsó- és Felső-Burmát éppen 1937 elején, a világháború ázsiai kitörése előtt választották külön) különleges helyzetben volt a háború során, mivel egyszerre volt az európai és az ázsiai hadszíntér része. Területének csak az északkeleti határvidékét és a délkeleti szigeteket érte bombázás és invázió, ugyanakkor kulcsszerepet töltött be az európai hadszíntér és Kína utánpótlásának biztosításában. India elvesztése a háború különböző szakaszaiban komoly válságot idézett volna elő az olasz, az észak-afrikai, a burmai és a kínai fronton. A szövetségesek oldalán két és fél millió brit indiai katona harcolt. Ugyanakkor, a brit birodalmi egységek szingapúri veresége után, a tengelyhatalmak oldalára is tízezrek álltak Brit India lakosai közül.

A második világháború emlékezete több eseménysor köré rendeződik, de ezek igen különböző súlyal vannak jelen. Az Indiában 2014 óta hatalmon levő hindu nacionalista kormányzat új hegemon társadalmi-politikai rend kialakítására törekszik, s ezen belül fő céljai között van a történelempép átformálása is. Ebben az erőfeszítésben Dzsaváharlál Nehru személyének és szellemi-politikai örökségének hiteltelenné tétele az egyik

súlyponti elem. Egyúttal a kormányzati történelem- és emlékezetpolitika igyekszik látványosabbá tenni a Nehruval szembenálló vagy vele szembehelyezhető kortárs vezetőket. E törekvés keretében kapott 2014 óta új központi múzeumot és szobrokat Subhas Chandra Bose (a mostanában sokszor leírt „Netadzszi” előnevet a németek oldalán harcoló indiai katonáktól kapta), az Indian National Army elnevezéssel a második világháborúban a britek ellen, főként japán szövetségben harcoló egységek politikai vezetője. Subhas Chandra Bose emlékezetpolitikai súlya ugyanakkor az egykori vezető unokaöccse, a kormányzó Bharatiya Janata Party (Indiai Néppárt) tagjaként politikázó Chandra Bose párton belüli helyzetének is a függvénye. A világháborús emlékezet többi lehetséges aspektusa a Kongresszus Párt világháborús elitje elleni emlékezetpolitikai hadjárat és az – önálló elemzést igénylő – felosztás emlékezete mögött zárójelbe került. Így a szintén több millió áldozatot követelő 1943–1944-es bengáli éhínség, a kor hindu–muszlim összecsapásai vagy a második világháborúban harcoló brit indiaiak tapasztalata, továbbá mindezek emlékezete a közéletből az akadémiai közegbe szorult vissza. Ott viszont élénk vitákat vált ki.

Balogh Róbert

A brit indiai haderő vezérkari főnöke (Sir Claude John Eyre Auchinleck) szemlét tart a brit uralkodó fennhatósága alatt álló Indiai Női Haderőnél, annak felosztatása előtt, 1947-ben. (Forrás: collection.nam.ac.uk)